

A HOMORÓDALMÁSI-BARLANG MONDAKÖRE

E tanulmány egy különleges székelyföldi természeti képződmény, a Homoródalmási-barlanghoz fűződő néprajzi hagyományok áttekintésére tesz kísérletet. Elemzésemben az utóbbi két és félszáz esztendő vonatkozó forrásaira és saját recens gyűjtéseimre támaszkodva próbálom a lehetőségek szerint a teljesség igényével összefoglalni mindazon folklóralkotásokat, túlnyomórészt mondákat, melyek valamiképpen reflektálnak erre az Udvarhelyszéken általános ismertségnek örvendő geológiai ritkaságra, úgy is, mint azok mondai helyszínére. Az átfogó regiszter megalkotásán túlmenően célom, hogy e folklóralkotások történeti rétegzettségére, azok hagyományozódására is rávilágítsak, és ahol kimutatható, arra a körülményre is, hogy a „magas kultúra”, a korabeli tudományos művek, valamint a populáris kultúra miként és mennyiben hatott e tekintetben a környező tájak szájhagyományozó népi kultúrájára. Arra a mondatautatisban sarkalatos kérdésre, hogy e hatás mikor és mennyiben (milyen mélységben) mondható ténylegesnek, hogy mennyiben beszélhetünk az oralitás és a főként írott formában terjedő műveltségi elemek kölcsönhatásáról, illetve hogy esetenként mely kultúrahordozó réteg primátusa érvényesült, továbbá hogy összességében melyik réteg mondható dominánsnak a közölt esettanulmány példája alapján (is). Szükségesnek tartom kihangsúlyozni, hogy bár a tárgyalt földrajzi helyszín a gazdag 19–20. századi honismereti és turisztikai irodalom révén nem csupán székelyföldi viszonylatban, hanem a magyar nyelvterület egészét tekintve is része többé-kevésbé a köztudatnak, ennek ellenére a vonatkozó folklóralkotások (ellentétben például a Tordai-hasadékkal),¹ mindössze a barlang közvetlen földrajzi környezetében – Székelyudvarhely vidékén, a Kis-Homoród mentén és Erdővidék bardócszéki részein – ihlettek ténylegesen is mondákat. A tanulmány végén közölt szövegkorpusz folklórszövegei is ez utóbbi megállapításomat igazolják.

A tanulmány tárgyául választott természeti képződmény „mitológiájá”-nak legnagyobb szegmensét a különféle történeti mondák alkotják. Ezek domináns csoportja a tatárjárás korára reflektál, legfőképpen a 17. század közepének e vidéket is sújtó hadjárásaira, a török katonai segédnépként többször is Erdély ellen vonuló krími tatárok pusztító betöréseire. E hagyományok eredeti rétege tehát az a több évszázados történelmi tapasztalat, miszerint a környékbeli nép (kivált a vargyasiak és a homoródalmásiak) a háborútól terhelt időkben ténylegesen is oltalomra lelt a barlang nehezen megközelíthető, tágas és szerteágazó járataiban.² Mindazon mondák, me-

¹ Irodalmához lásd: VOÖ, 1992; MAGYAR, 1998, 51–95.

² A barlangról mint menedékhelyről már Hunfalvy János is említést tett: HUNFALVY, 1864,

lyek a szövegkorpuszban szerepelnek, nagy valószínűséggel közel egykorúak e fent jelzett 17. századi történelmi történésekkel, ihlető impulzusokat is abból nyertek, és jelzés értékű, hogy a nyomtatásból ismert szövegemlékek is immáron másfélszáz-kétszáz évesek, azaz a történelmi távlat egyik esetben sem mondható irracionálisan távolinak („mindössze” tíz-tizenkét generációt átívelő).

1. kép Fekete István térképe a Homoródalmási-barlangról. ORBÁN, 1868, I, 89.

A hely mondahagyományával kapcsolatos legkorábbi konkrét adat Kőváry Lászlótól származik, aki *Erdély földje, ritkaságai* című honismereti művében a Homoródalmási-barlangról szólván egy 1812-ben kiadott aprónyomatványt idéz, amit kéziratos formában az akkori homoródalmási unitárius pap, Máthé János juttatott el hozzá 1841-ben. A négy soros strófákba foglalt verszet³ szerzője ismeretlen (KŐVÁRY, 1853, 112–115.), ám a helyi földrajzi viszonyok beható ismerete azt sejteti, hogy a homoródalmási helyi értelmiség valamely képviselőjétől eredhet. Közvetve erre vall az, hogy az egy Csala-monda kivételével a szerző mindössze utal a helyhez fűződő népmondákra, ellenben a barlang szűkebb környékének földrajzi neveit akkurátusan számba veszi (Mál, Csala tornya, Ugron ürege, Lovak csürje, Tártárkapolna), s a költemény fő témáját a hely természeti különlegessége, növény- és állatvilága, geológiai kuriózumainak bemutatása teszi ki. Továbbá természetesen a barlang menhely-jellege, amely már a vers első soraiban is említést nyer:

III, 112. A bardócszékiek elsősorban a barlangrendszer Csudálókőnek mondott déli nyúlványában rejtőztek el. Lásd még e hagyományt: ERDÉLY, 1913, 205.

³ Részletet közöl belőle: JÓKAI, 1854, 105–106.

Esik ez Almástól napkelet s dél között,
Jól ment két óráig, ki oda érközött.
Ez előtt a tatár mikor itt üldözött,
Megszabadulhatott, ki oda férközött.

Mert nincsen a világnak olyan erős vára,
Melyet feltehetne ez helylyel próbára:
Két fegyveres ember, ha áll szorosára,
Sok számu vitéz sem ronthat ajtajára. (KÖVÁRY, 1853, 112.)

A vers névtelen szerzője hosszasan kitér arra a vélhetőleg személyesen megtapasztalt történelmi emlékre, amikor utoljára merült fel ténylegesen a barlang illetően szerepe. Mint leírja, a II. József uralkodása alatti, törökök elleni háború idején, amikor Hátszeg vidékére, a Barcaságba és Háromszék-re ténylegesen is betört a török katonaság, a Homoród-melléki előljároság gyertyákkal és háromnapi élelemmel felszerelve bejárta a barlang addig ismeretlen messzi járatait is, és úgy tapasztalta, hogy az végszükség esetén „elég hely leszen tán egész szék számára” (KÖVÁRY, 1853, 114.).

A Homoródamási-barlangról szóló, a tatárjárás korára reflektáló mondák a Homoród menti szájhagyományban többnyire egységbe szerveződnek, azaz fabulátszerűen több típus kapcsolódik össze egybe és koherens történetté. E mondák alapmotívuma a tatárok fenyegetése és az előlük való menekülés, valamint a barlang biztonságos rejtekében a sikeres megmenekülés (1–11.). A Kővály által közzétett félnépi versezetben tűnik fel ismereteink szerint első ízben a Csala tornya mondája:

Délfelől nézhetni a Csala-tornyára,
Mely egy kőszál, s mutat Csala halálára.

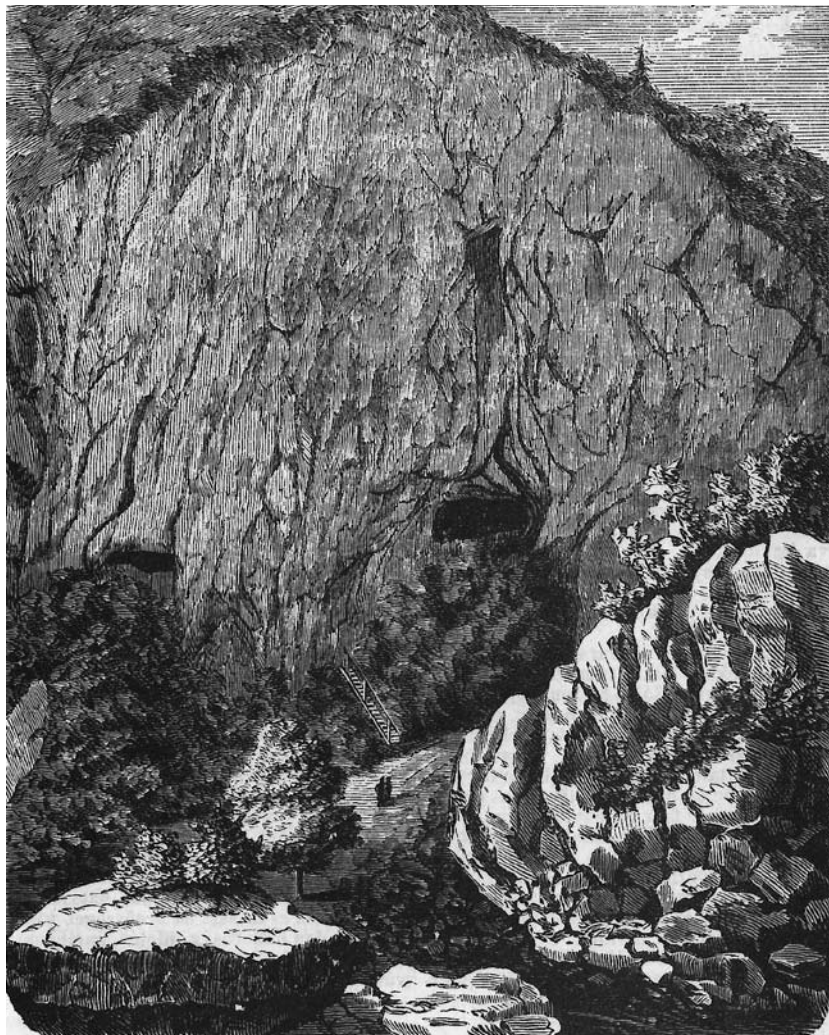
E magas kőszirtről egész kőmezejit
Lehet látni, hol a tatár vitézeit
Táborba tartotta – a sánczok helyeit
Ismerhetni, s egyéb táborzás jegyeit.

Régen e kőszálnak tornyos tetejére
Hágni szokott Csala vitézi szemlére,
S vigyázott itt tatár khám intézetére:
Míg élt veszély nem is jött székely népre.

Mert a tatár sokszor erdőkre osztotta
Katonáit, sokszor útnak indította;
De Csala a fortélyt mind szemmel tartotta,
S barlangból kijőni népet megtiltotta.

Végre az ellenség, midőn eltávoza,
Jó hirt társainak Csala kiáltoza:
Akkor lába alól a kő omladoza,
Nyakra főre esvén, halállal áldoza. (KÖVÁRY, 1853, 114.)

Csala vezér mondája (23–31.) egy Orbán Balázs által említett népi költő, Varga Ferenc homoródalmási kántortanító költeményében is feldolgozást nyert (ORBÁN, 1868, I, 94.), és Kőváry közlését, valamint Jókai Mór úti levelét (kalendáriumi közleményét) követően a 19. század második felének e

2. kép A Homoródalmási-barlang bejárata. ORBÁN, 1868, I, 90.

környékkel foglalkozó honismereti irodalma is rendre megemlíti. Hogy még véletlenül sem irodalmi hatásra elterjedt mondáról beszélhetünk, arra e források közvetett utalásai, a nagyszámú recens variáns (Erdővidék, Homoród mente), valamint Pesty Frigyes helynévtárának udvarhelyszéki adata (23.) utal – minthogy azonban Benedek Elek e mondát is felvette nagyszabású és nagy hatású mese- és mondagyűjteményébe (BENEDEK, 1896, IV, 291–294.), a 20. századi folklórgyűjtések tekintetében már javarészt kibogozhatatlan, hogy az olvasmányélmények és a primer szájhagyományozott emlékek mikor és milyen arányban formálták a feljegyzett konkrét folklórközpontot.⁴

A Homoródalmási-barlang mondakörének legnépszerűbb narratívuma azonban nem ez, hanem egy a magyar nyelvterület-szerzte elterjedt vándormonda, az ún. *tatárkalács* mondája. A történet első ismert feljegyzése Kőváry László már idézett honismereti művében található, igaz, ő is már másoktól vett korábbi értesülések alapján közli (81.). E monda Kőváry könyvének megjelenésével egy időben Jókai úti leveleiben is megörökített (VITA, 1975, 64.), majd bekerült a Vahot Imre által szerkesztett *Magyarország és Erdély képekben* című honismereti kézikönyvbe (VAHOT, 1854, II, 73–74.), sőt Friedrich Müller is ismertette a *Siebenbürgische Sagen* lapjain (MÜLLER, 1885, 186–187.). És persze mi sem természetesebb, mint hogy a monografikus igényű Orbán Balázs sem hagyta említetlenül e színes folklórhagyományt *A Székelyföld leírása* udvarhelyszéki kötetében (ORBÁN, 1868, I, 91., 94.).⁵ Szintén ő adta közre a már említett homoródalmási kántortanító tollából származó verses feldolgozást, amelynek e mondára vonatkozó sorait érdemes e helyen is idézni:

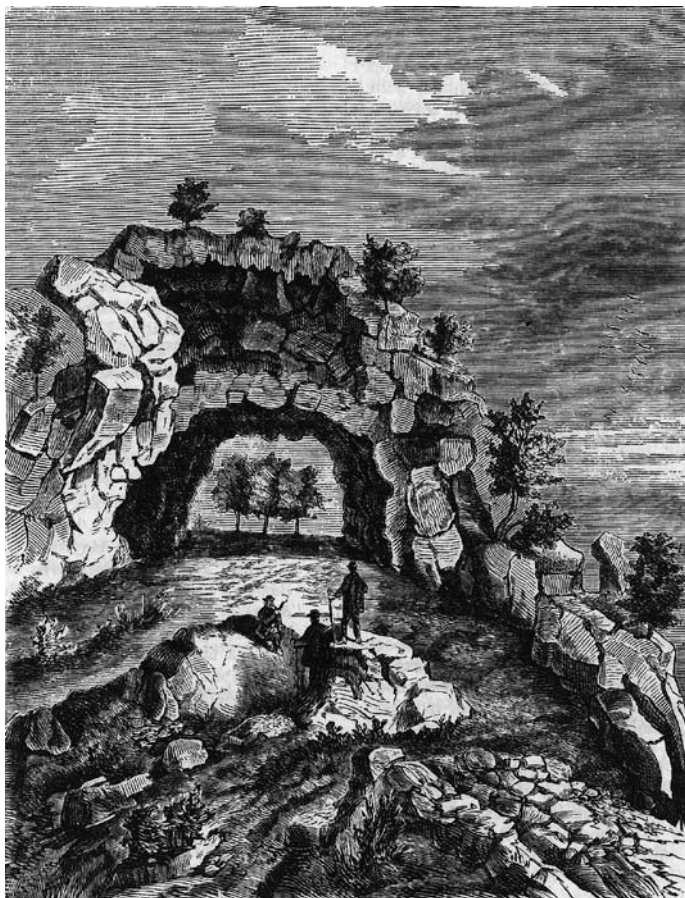
Mindjárt balra látszik a köliknak száda,
Valósággal mint egy felnyitott láda.
A csinált grádicson felérkezve belé
Bámulva tekintesz réá s az ég felé.
A rakott kőfalon nézz lövő lyukakra,
Melyeken golyókat szórtak tatárookra.
Mikép a tatársáncz s kápolna mutatja,
Ide vonulni volt Almás gondolatja.
Azt is beszélik: hogy végre egy vén leány

⁴ E monda további, a szöveggyűjteményben nem szereplő, említései: DE GERANDO, 1845, II, 117–121.; Jókai Mór úti levele 1853-ból (VITA, 1975, 64.); BENEDEK, 1926, 50–51., 1956, 36–37.; SÁGI, 1982, 366.; DÉNES, 2002, 47. Kéziratos szövegváltozatok: Vargyas (Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma – a továbbiakban: EA – 13635/18. – Bencze Gyula gyűjtése, 1945); Homoródalmás (EA 27537/41–42. – Gáll Judit gyűjtése, 1996); Bardóc, Lövéte, Vargyas (saját gyűjtés, 2009).

⁵ E mondatípus további, a szöveggyűjteményben nem szereplő említései, szövegváltozatai: DE GERANDO, 1845, II, 117–121.; BOSNYÁK, 2001, 216. Kéziratos gyűjtések: Vargyas (EA 13635/17–18. – Bencze Gyula gyűjtése, 1945); Homoródalmás (EA 36310/3–6. – Bíró Katalin gyűjtése, 1994); Homoródalmás (EA 27537/41. – Gáll Judit gyűjtése, 1996); Homoródalmás, Lövéte, Olasztelek, Vargyas (saját gyűjtés, 2009).

Maroknyi lisztjét is megsütötte s egy fán
Kidugta s hangosan eképen kiáltott:
„Ott künn tü éheztek, itt mi eszünk pánkot.”
Csala is felmászott egy magas sziklára
A csorda tatár nép megvizsgálására,
Hej de alá bukott ép a tetejéről,
Ma is *Csala-tornya*: hívják ő nevéről. (ORBÁN, 1868, I, 94.)

Ugyanez a történet némiképp dőcögösebb rímekben egy homoródalmási parasztszöveg 1947-ben papírra vetett költeményében (*A Homoródalmási-barlang legendája*) is megjelenik,⁶ a környék népi költői körében tehát újra és újra ihlető témára lett.

3. kép Kőcsűr a Homoródalmási-barlangnál. ORBÁN, 1868, I. 93.

⁶ Bodorné Rigó Lídia verse. Közli: EA 26310/4–5. – Bíró Katalin gyűjtése, 1994.

A monda élő folklóralkotásként lejegyzett szövegváltozatai (13–21.) többnyire részletezőbbek, sőt esztétikailag is megformáltabbak, mint a már jelzett irodalmi híradások. Az imént idézett vers hangsúlyos eleme, hogy a népet e hadicsel által megmentő homoródalmási leány emlékére a két Homoród mentén hosszú időkre divat lett az újszülött leánygyermekeknek a Rebi (Rebeka) nevet adni.⁷ E népi szövegekben az utolsó morzsából megsütött élelem fajtája is variálódik: azokban kenyérről, kalácsról, pogácsáról egyaránt szó esik. Méltán különleges a homoródalmási származású Juon Árpád Károly elbeszélése, amelyben a történelmi olvasmányélmények és a gyerekkorban hallott szájhagyomány olvad harmonikus egységbe. E tájnyelvi elemekben egyaránt bővelkedő, már-már novellisztikussá kerekített monda (16.) egy olyan narratívípust is tartalmaz, amely jelenlegi ismereteink szerint társtalan a tárgyalt hagyománykörben, ugyanakkor azonban nem a történetmondó egyéni leleménye.

A felmentő méhraj mondája egyike a ma már archaizmusként, folklór reliktumként számon tartott mondatípusoknak, s minden jel szerint erdélyi sajátosság, ugyanis ma ismert mintegy tucatnyi előfordulása szinte kivétel nélkül a keleti magyar nyelvterületről: Erdélyből és a Partiumból (Dél-Erdély, Aranyosszék, Bánság, Szilágyság) ismert. Ugyanakkor az ismert előfordulások azt jelzik (GUNDA, 1945), hogy a magyar folklórtradíciók mellett a 19. században még része volt a magyarországi szász és román szájhagyományozó népi kultúrának is. A gyér számú szövegváltozat ismeretében kisebb folklorisztikai szenzáció e típus homoródalmási előke-rülése – miként annak minősíthetjük azokat a szilágysági variánsokat is, melyek a szilágysámsoni szőlőhegyi adomák közé vegyülve bukkantak fel már-már modern mondaként az 1944-es év őszenek háborús eseményeivel (a román félkatonai alakulatok által elkövetett atrocitásokkal) összefüggésben (MAGYAR, 2009a, 70–71.). A Homoród menti monda a korábbról ismert szövegekhez képest motívumvariánst is tartalmaz, ugyanis az elbeszélő az ellenségre dobott méhek helyett a méheknél még veszedelmesebb darazsakat szerepelteti a történetben.

A barlangból kinyújtott étel mondatípusának tartalmi és földrajzi tekintetben is variánsa az a Juon Árpád Károly által Márafalvára lokalizált történet, amelyben az utolsó lisztből sült kürtöskalácsról esik szó (22.). Miként az elbeszélő fogalmaz: e máréfalvi monda „ilyen árnyéka ennek az almási dolognak”.⁸ E narratívípust egy további helyi redakcióját jegyeztük fel a Kőhalom vidéki Datkon az elmúlt években.

A Homoródalmási-barlangról szóló történeti mondák egy további csoportja mindazon történeti árnyalatú, ám nem közvetlenül történelmi jellegű népi elbeszéléseket és közléseket fogja egybe, melyek a két völgy és a szomszédos hegyvidék településeihez és azok határrészeihez, jelesebb helyeihez fűződnek. Ezek sorában említendő az erdélyi szászok, táji folklórspecifi-

⁷ Uo., 5.

⁸ E máréfalvi helyi mondat lásd még Orbán Balázs leírásában: ORBÁN, 1868, I, 69.

4. kép Homoródalmási-barlang bejárata.
VITA, 1975, 61.

kumként is értelmezhető, eredet-hagyománya. A történet, amely eredetileg egy, a német nyelvterületen elterjedt narratívátípus (*Der Rattenfänger von Hameln*), a mondai adaptáció és a lokalizálás által vált részévé a Homoródalmási-barlang mondakörének. Persze, a Weser-parti német kisvárosból eredeztetett történet úgyszintén helyi monda, ám abból a történeti árnyalat még teljességgel hiányzik, és ha Hameln városának nevét kivesszük belőle, egyértelműen hiedelemmondai karaktere van. Erre figyelt fel jó érzékkel Faragó József is egy rövid közleményében, a típus egy mesei és egy mondai redakcióját is közreadva, továbbá utalva egy hajdúszoboszlói szövegváltozatra (FARAGÓ, 1979, 28–29.).⁹ A patkányküldés mágikus aktusa és a természetfeletti képességgel bíró patkányküldő személy hiedelemalakja (gyakran a tudós molnárhiedelemkör részeként) széles-

körűen elterjedt a magyar folklórban (BIHARI, 1980, 113–114.), ám olyan szöveg, amely a fizetség elmaradásának és egy patkányküldő bosszújának a motívumát is tartalmazza, rendkívül ritka. Faragó dálnoki gyűjtéséhez hasonlóan a Homoród menti adaptáció is a tanács szószegésére és a retorzió elbeszélésére helyezi a hangsúlyt, sőt az erdélyi szászok beemelésével tovább is bővíti az eredeti történetet, s az új motívum és a záró epizód által a monda egésze is történeti árnyalatot és merőben új karaktert nyer. Nem utolsó sorban azért, mert mint Faragó fogalmaz, „a hamelni történet az erdélyi szászok eredetmondájaként nyerte el leggazdagabb és legfejlettebb formáját” (FARAGÓ, 1979, 28.).

A monda eredeti, szászországi rétege a 13. század végére datálódik, első feljegyzése az 1430–1450 között latin nyelven írt lüneburgi krónika, mely mindössze ennyit rögzít az esettel kapcsolatban: „1284-ben, János és Pál napján, százharminc hamelni gyermek tűnt el, akik bementek a Kálvária-hegybe” (GYÖRGY, 1934, 134–135.). A tudósítás történelmi alapjainak a tisztázása nem e tanulmány feladata, ám jelezzük, hogy a téma gazdag

⁹ A Faragó által ismertetett erdélyi folklórszövegek gyűjtési helye: Dálnok, Nagymoha.

folklorisztikai irodalma számos erre irányuló hipotézist felvetett (PETZOLDT, 1970, 364–365.), sőt megjegyzendő, hogy a történet a 18. század végétől szépirodalmi feldolgozásban is terjedt (Goethe, Heine, Mérimée, Browning stb.). Számunkra azonban az elsődleges kérdés az, hogy e német helyi monda/vándormonda hozzávetőlegesen mikor és hogyan vált részévé a magyar folklórnak és kultúrtörténetnek. A hamelni eset elbeszélése György Lajos adatai szerint magyar nyelven először Marosvásárhelyi Gergely *Világ kezdetitől fogva...* című, 1623-ban Kassán megjelent könyvében bukkan fel (MAROSVÁSÁRHELYI, 1623, 191.), ám az erdélyi szászok eredethagyományával kontamináltan nem itt, hanem 1650-ben, Athanasius Kircher egy munkájában szerepel – mint arról a későbbi erdélyi híradások is többnyire megemlékeztek. A monda Benkő József 1778-ban befejezett Erdélyt ismertető földrajzi monográfiájában¹⁰ és Kemény József gróf egy 1830-ban publikált tudományos közleményében (KEMÉNY, 1830, 88.) még csak megemlégtetik (31.), Kőváry László viszont mint erdélyi „történeti regét” már kitüntetett figyelemmel övezi és adja közre (33–34.).¹¹ Hogy e hagyomány a helyi értelmiség körében is terjedt, azt Pesty Frigyes kéziratos helynévtára is alátámasztja (35.).¹² Arra nézvést azonban máig sincs konkrét adatunk, hogy a történet az erdélyi – Homoród menti – népi kultúrába ténylegesen is alámerült volna, illetve hogy a paraszti szájhagyományban is terjedt-e.

Annyi bizonyos, hogy e német eredetű monda az erdélyi szászok körében nem folklorizálódott, noha a Grimm testvérek mesegyűjteménye, a tankönyvek és kalendáriumok által a 19. században közismert olvasmánnyá vált. Ha mesélték is (bizonyára igen), konkrét földrajzi helyhez – barcasági vagy királyföldi helyszínhez – nem kötötték. Beszédesebb adat, hogy az erdélyi szász Friedrich Müller több kiadást megélt mondagyűjteménye is Kőváry nyomán közli mint a Homoródmási-barlang egyik mondáját (MÜLLER, 1885, 187.). A monda székelyföldi adaptációjának kora és mikéntje tehát továbbra is megfejtésre vár, és egyelőre magunk is mindössze hipotetikusan fogalmazhatunk: mint azt más Homoród menti félnépi literátusi hagyományok is jelzik (lásd: pástílusok),¹³ nagy valószínűséggel ez esetben is az alámerült kultúrjavak egy a helyi milióbe adaptált eleméről lehet szó, és táji meghonosodása a 18. század közepére tehető. Ugyanakkor kétirányú folyamat is elképzelhető: egyetértve Faragóval abban, hogy korántsem kizárt, hogy az átvétel már jóval korábban megtörténhetett, miáltal a narratív típus magyar variánsainak elég ideje jutott az önálló fejlődésre (FARAGÓ, 1979, 29.), azt valószínűsítjük, hogy csak az adaptáció és a lokalizálás volt

¹⁰ Magyar nyelven lásd: BENKŐ, 1999, II, 25–26.

¹¹ A mondát hosszabb-rövidebb kivonatban több művében is megemlíti: KŐVÁRY, 1842, 105., 1853, 119–120., 1857, 127–131.

¹² A mondát az 1880-as évek elején a korabeli Magyarország legnépszerűbb képes hetilapja is közreadta (VASÁRNAPI UJSÁG, 1882, 9–10.), ami bizonyára ugyancsak hatott helyi ismeretére. A monda 19. századi erdélyi szász recepciójára utal: KŐVÁRY, 1853, 119.; GYÖRGY, 1934, 135.

¹³ E műfaj Homoród menti jelentőségéről és elterjedéséről lásd: FARAGÓ – HÁLA, 2000.

a gesunkenes Kulturgut-típusú folyamat eredménye. És noha elképzelhető, hogy a 18–19. században szórványosan e Homoród menti tájakon valóban mesélték a kompakt történetet, a recens folklórgyűjtések már nem mutatták ki ismeretét, jóllehet magyar szépírók tollából is számos említése és feldolgozása ismert.¹⁴

A tárgyalt hagyománykör speciális rétegét jelentik a Homoródmási-barlang, a barlangrendszer messze vezető, ismeretlen járataival kapcsolatos hagyományok. A régmúlt századoktól napjainkig élő az a vélekedés, miszerint a barlangon keresztül egészen Csíkiig el lehet jutni (JÓKAI, 1854, 105.), vagy legalábbis addig, hogy már hallani lehet Csíkból a kutyaugatást és a kakasok kukorékolását (40–41.). Mások a barlang túlsó kijáratát a még távolabbi Gyergyóba helyezik. Mint feljegyezték, Fekete János, a barlang első térképének a készítője 1835-ben azért indult annak bejárására, mert maga is úgy értesült, hogy azon át egész „Gyergyóig lehet búni” (BÁNYAI, 1936, 26.).

A történeti mondák és hiedelemmondák határán mint átmeneti műfajú témacsoport a kincsmondák képezik a barlang népi hagyománykörének következő nagyobb egységét.¹⁵ Táji és tematikai súlyuk az udvarhelyszéki kincsmonda-repertoár egé-

5. kép Homoródmási-barlang bejárata. Vahot Imre Nagy Képes Naptára 1855-re. Pest, 1854, 103.

¹⁴ Lásd Szász Gerő *A hamélai csoda* című elbeszélő költeményét, Csávossy György *A patkánysíp* című drámáját. Jókai Mór több művében is (*A kiskirályok*; *A lélekidomár*; *A cigánybáró*), Mikszáth Kálmán pedig *A fekete város* című regényében említette a mondát.

¹⁵ A föld alatti barlangban rejtőző kincs típuszáma Stith Thompson nemzetközi motívum-indexében: Mot. N 512.

szére kivetítve is jelentős, s mindez a dominancia a hagyományanyag tipológiai változatosságára is jellemző. A vonatkozó 19. századi adatok szerint egybehangzóan Dárius kincsét vélték és keresték a Homoródalmási-barlang rejtett üregeiben (43–45., 46–47.).¹⁶ Ez a kincskereső iratokban és protestáns exemplumokban (DÖMÖTÖR, 1992, 184.) is gyakran feltűnő toposz az idők folyamán szervesen beágyazódott az erdélyi folklórba, és noha nyilvánvaló a motívum értelmiségi eredete, sőt az is valószínűsíthető, hogy a más tájakhoz képest polgárosultabb Homoród mentén még a 19. században is értelmiségi megerősítést nyert, és a nagyszámú helyi adaptáció által autentikus népi tradícióvá lett. És éppen a nagyszámú lokális variáns (MAGYAR, 2003, 350.; 2004, 96–99., 314–317., 2009b, 291–292.) által vált a magyar mondakincs egyik markáns erdélyi specifikumává. A Homoród mentén sem csakis a Homoródalmási-barlangot vélték a Dárius kincsét rejtő frekventált helynek, Oklándon Kustaly váráról, Székelyzsomboron pedig az ottani Macskahegyről vélelmeztek hasonlót; ez utóbbi községben még a 20. században is volt olyan helybeli illető, aki még munkásokat is fogadott a sikeres kincsásás reményében. Folklorisztikai kuriózumnak tekinthető baróti származású adatközlőm családi szájhagyományra támaszkodó közlése, amelyben Attila rendhagyóan különleges „kincseről” tétetik említés (42.).

A tájegység mondahagyományának folklorisztikailag legimpozánsabb részét az idegen kincsszerzőkről szóló narratívumok alkotják. Többé-kevésbé az erdélyi folklór sajátossága ez is, helyi súlya legalábbis a Királyhágón túli területeken a legnagyobb, ahol az „idegen” a kincsmondák tanúsága szerint nemritkán magyarországit jelent (46.). Térkép alapján vagy titkos iratokból tájékozódó, lovukat fordítva patkoló idegeneket említenek e Homoród-melléki hagyományok a Homoródalmási-barlang, a lókodi Kalára kútja, a lövétei Aranyos-kút, a homoróddremetei Aranykút, a homoródkeményfalvi Aranybánya, a homoródkarácsonyfalvi Kisbánmező és a székelyzsombori Aranyos-patak kapcsán. E mondák közös jellemzője, hogy az idegenek kincsekkel megrakodva távoznak, míg a példájukat követő helybeliek – pontos támpont híján – nem járnak sikerrel: nem tudják felnyitni a kincses terem vasajtáját, illetve a kincset őrző szellemlény – „fehér ősz hajú öregember” – riasztja el őket, avagy éppenséggel ott vesznek (48.). Néhány ilyen kincsmondában epizódként az is szerepel, hogy az idegenek megjutalmazták helyi segítőiket, illetve – minthogy már nem szándékoznak többé kincsert jönni – elárulják a kincsrejtő helyet, mivel azonban az illetőt csakhamar elviszik katonának és a háborúból nem tér haza, a rejtekhely továbbra is ismeretlen marad.

Egy Jókai által az 1850-es évek első felében homoródalmási vezetőjétől hallott „rege” szerint a rejtélyes idegenek („ismeretlen emberek”) a barlang mélyén aranyosással is foglalkoznak (47.), Jókai feljegyzéséből azonban nem derül ki egyértelműen, hogy valóban idegenekről van-e szó,

¹⁶ Jókai Mór nyomán közli e hagyományt: HANKÓ, 1896, 102.; DÉNES, 2002, 46.

avagy olyan rejtélyes lényekről, akik ténylegesen is ott laknak (JÓKAI, 1854, 103–104.). Ez esetben ugyanis a jelzett folklórhagyomány inkább a törpékkel kapcsolatos helyi hiedelemkör része, amelynek meglétére, környékbeli ismeretére a 19. századi szerzőkön kívül (ORBÁN, 1868, I, 91.; HANKÓ, 1896, 102.) a 20. század második feléből származó erdővidéki adatok is utalnak (49.). Dénes István közelebről meg nem jelölt forrását idézve a barlangban lakó „rusnya terpék” kapcsán eszkatologikus jellegű hagyományokat is felvillant, miszerint a törpék arra várnak, hogy egyszer majd elpusztítja magát az emberi faj és kihal, és akkor rájuk marad a szép napsütötte világ (DÉNES, 2002, 45.).

Az 1873. évi erdélyi kolerajárvány népi emlékezetére marosszéki (kibédi) példák alapján már Ráduly János is felhívta a figyelmet (RÁDULY, 1994), s e járvány (illetve még korábbi járványok) emléke – hiedelemmondává transzformálódván – a tárgyalt tájegységen is része a múlttól való beszédnek. A járványt előidéző, csumának mondott és kicsi legényként elképzelt betegségdémon ellen a védekezés a felsőrákosi (JÁNOSFALVI SÁNDOR, 1942, II, 95–96.)¹⁷ és recens székelyzsombori hiedelmek¹⁸ szerint csakis mágikus módon, illetve az elhárító rítus ismeretében lehet eredményes. E képzetkör (WLSLOCKI, 1894) egy invariáns adat formájában a Homoródalmási-barlang mondakörébe is bekerült. Kőváry László a 19. század közepén még úgy hallotta, hogy az országban dühöngő pestis a barlangban lakó tündérek kedélyállapotával van összefüggésben – s e célból, miként az oroszhegyi Urusos-kútnál napjainkig szokásban van, a nép a barlang szájához a betegség eltávoztatása végett ingeket tett (50–51.). E hiedelemcselekvés említése John Paget angol utazó (PAGET, 1850, II, 198–199.)¹⁹ és Kőváry feljegyzéseiben egyaránt szerepel, Kővárynál olyan értelemben, hogy azért hordtak a falu végére és a barlang szájához ingeket, hogy ne fázzanak a barlangban lakó (barlangba zárt) tündérek – a folklóranalógiák ismeretében azonban valószínűbb, hogy e hiedelemcselekvés a betegségdémon távozását elősegítő szimbolikus behelyettesítő rítus lehetett.

A Homoródalmási-barlang csodás lényei sorában a törpéken, tündérekben és „ismeretlen emberek”-en kívül Jókai Mór 1853-as útirajzában a barlangban lakó vademberek („majomemberek”) is megemlíttetnek (JÓKAI, 1854, 103–104., 104–105.). És bár az erdélyi hiedelemanyagban nem teljességgel társtalán ez az adat,²⁰ némi fenntartásokkal kezelendő a jeles író e homoródalmási értesülése. Igaz, az általa leírt monda szövege koherens egészlet alkot és meglehetősen részletes (52.), a helyi hiedelemanyagból azonban további említése e tájról már nem ismert, magunk sem akadtunk nyomára a 21. század első éveiben. Noha a recsenyédi Simon Benedek vad-

¹⁷ Jánosfalvi Sándor István 1846. évi gyűjtése.

¹⁸ Saját gyűjtés, 2009.

¹⁹ Az útleírás első kiadása: PAGET, 1839.

²⁰ Az Erdélyi-erdőháton és a gyimesi csángó folklórból reliktuumszerű survival-elemként szerepelnek „vademberek” (saját gyűjtés).

leányról szóló elbeszélése is társtalan szövegemléknek hat e Homoród menti részeken, e természeti démon hiedelemköre a Székelyföld keleti peremén sok helyütt még a 20. század végét is megélte. A Máréfalváról elszármazott Homoród menti mesemondó²¹ történetében számos helyi vonatkozás beemelésével a hiedelemkör központi narratívátípusa kerül részletes kifejtésre, motívumgazdagsága és dramaturgiai felépítése által egyike a vadleányról szóló repertoár esztétikailag legsikerültebben megformált elbeszéléseinek (SERES, 1981, 188.).

Noha a Homoródalmási-barlanghoz legközelebb fekvő székely településeken (Homoródalmás, Lövéte, Oklánd, Homoródkarácsonyfalva, Erdőfüle, Székelyszáldobos, Vargyas stb.) az utóbbi években e sorok írója jóvoltából intenzív folklorisztikai gyűjtések folytak, lehetséges, hogy további szisztematikus és "célzott mélyfúrások" szórványosan további, itt nem szereplő adatra, szövegvariánsra lelhetnek még.²² Összességében azonban átfogó jellegűnek és reprezentatívnak tekintem az itt felvázolt képet, amely remélhetőleg szorosan vett tárgykörén is túlmutat, és több más földrajzi ihletettséggű folklorisztikai esettanulmányhoz hasonlóan további adalékul szolgál majd a „helyi mondák” mibenlétének és a mondahagyomány egészen belül elfoglalt műfaji dominanciájának a kérdésköréhez.

---

²¹ Simon Benedek mesemondói világáról lásd: GERÉD, 1998, 2000.

²² Többek között arra a gyűjteményben egyelőre egyedüli adatra nézvést is (lásd: 53.), miszerint a barlang a környékbeli székely néphit rontó erőinek (kisértet, boszorkány, ördög) szintén alkalmankénti előfordulási helye.

FÜGGELÉK

Mondák a Homoródalmási-barlangról

Menekülés a Homoródalmási-barlangba

1. Ennek a Falunak az Erdején vagyon fel Almás felé egy igen hosszú üreg a föld alatt hosszúságára közelít egy mértföldhöz, ebbe a lyukba rejtették volt elmagokot a háborús időben meg számlálhatatlan sok emberek, s mikor az ellenség keresztül ment, s égette a falukat ők 4 hetekig ott mulattanak, félelem között ugyan de nem illette őket senki, s még marháikat is hajtották oda. (Vargyas) – BOD, 1984, 149. – 18. század közepe.

2. A közeli lakosok gyakran kerestek menedéket ezekben a barlangokban, amikor az előző időkben a barbár népek tűzzel-vassal mindent elpusztítottak. Ezért van az, hogy agyagurnák és más edények töredékeit láthatod itt, továbbá egy kisebb falat, mely valamikor a bejárat megerősítésére szolgált. (Homoródalmás) – BENKŐ, 1999, II, 26. – 1778.

3. Átellenben a barlanggal látszik még azon kápolna omladéka, melyben a tatár vezér lakott, midőn a barlangot megszállotta. (Homoródalmás) – JÓKAI, 1854, 104.

4. Az almási barlang a hagyomány szerint a háborús időkben s különösen a tatárjáráskor menedékhelyül szolgált a környék lakosainak. (Homoródalmás) – HUNFALVY, 1864, III, 112.

5. Ugyancsak a néphagyomány szerint az ősfoglaló családok az ellenség támadásai elől felhúzódtak a Csudálókőlyuk közelébe, Mezőárnyék és Dastmagyarós határrészek közé, hol egybetömörültek egy közös szállásba, hogy közös erővel védekezhessenek a támadások ellen. Ebből a közös szállásból alakult ki az első falu, Vargyas. A faluból futás esetén a nép hamar bemenekülhetett a Csudálókőlyukba. Bemenekülés után a patak szűk völgyének mindkét végét kemény kőfallal zárták el. (Vargyas) – EA 13635/10. – Bencze Gyula gyűjtése, 1945.

6. Megvan ma is az Almási-barlang, egy kis lyukon lehet bemenni, s hatalmas nagy termék vannak bent. A tatárok idején a nép oda menekült bé. (Székelyudvarhely) – BOSNYÁK, 2001, 216. – Bosnyák Sándor gyűjtése, 1993.

7. Lócsúr: a hagyomány szerint a tatárbetörések idején a barlangba menekült népek itt rejtették el lovaikat és állataikat. (Homoródalmás) – EA 27537/40. – Gáll Judit gyűjtése, 1996.

8. Tatársánc. Sáncmaradvány. A barlangba menekülés közben ásták az ellenség feltartóztatására. (Homoródalmás) – EA 27537/54. – Gáll Judit gyűjtése, 1996.

9. Én úgy hallottam, hogy az akkori népek, akik életbe vótak, oda a barlangba menekültek bé. (Homoródalmás) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2008.

10. Amit minden gyermek, az én korosztályom, de a vargyasiak, olasztelkiek is tudtuk s halottuk az öregek meséiből, s azok is az öregektől, hogy a vargyasi barlang fölött a sziklán, veszély esetén, akkor a vargyasiak oda menekültek a barlangba, és ott volt egy kő, a Csudálókő, és a Csudálókő volt mindig a szolgálatos, felváltva szolgált a székely, aki figyelte, hogy jönnek-e a tatárok. S amikor elmentek, akkor hazamentek, s ha megint veszély volt, megint odajöttek, vittek szalonnát, mindenfélét. (Barót) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

11. Amikor vót a tatárbetörés az 1230-as időbe, ugye hát itt a Vereckei-hágón jöttek bé, hát a főhad nem ért le ide, hát ott fent Kolozsvár környékén s ott nyomultak az Alföld felé előre, hanem attól leszakadozott csavargók, amit máma olyan lógósoknak hínak, akkor es vót mindenféle gazember, esszeverődtek tizenöt-husz fős csoportba, és akkor elfoglaltak egy ilyen kis falucskát, de a falun kívül lesátraztak az erdő szélén, s ott ettek-ittak, lakodalmaztak, heverték, tekeregtek, s hetenként vagy tíznaponként bejártak a faluba, megint vitték az utánpótlást. Vágómarhát, élelmet, ami kellett, zödséget – hát itt az élet folyt, falu vót. És hát akkor a falu két kilométerrel feljebb vót, mint most, még nem ilyen nagy faluk vótak, mint most. Na hát földhányás vót a falu körül csinálva, s ott lehetett a faluba fel s kifelé közlekedni. Akkor a falu felől való réten csináltak egy rést, s arra tettek egy felvonó hídszerűséget. S akkor amikor a tatár megjelönt, ezek a pallón túl... állandóan örködött valaki, s amikor észrevette, hogy jönnek, ült a lovára, vágatott fel a falura: készülődés, mert gyünnek! Akkor vót egy valaki, vagy kettő, akinek a' vót a dóga, hogy a tatár amikor a hídon bėjött, elhúzta a pallót. Kötéllel elhúzta, s a tatár bé vót fogva. Nem tudott keresztül visszamenni. S akkor nekimentek, s nyomták belé őket a nádasba. Odapusztították az egészet. Na most már amikor már meggyengültek annyira, hát egy kis falucskából nem vót sok harcos, hát sebesülés meg haláleset es került, a csoportok es lassan kezdtek még nagyobbacska es lenni, több találkozást nem vállaltak, akkor kötöztek fel az Orbán Balázs-barlangba, az egész falu népsége harminc-negyven kapu lehetett. Vittek fel élelmet, s oda húzódtak bé. De addig, amíg bírták, addig őket elrendezték. (Vargyas) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

A barlangból kinyújtott kenyér

12. Sokszor volt a régi tatárjárásos időkben a vidék menhelye, honnan szádát be is falázták volt egykoron. Sőt felette, a hegytetőn egy őrtorony romja maig is fenn áll. Egy alkalommal az ide menekülteket pogány tatárság támodja meg, pogányabb a többinél. A népet felkéri, de magát fel nem adja. A tatárok tehát éhséggel akarják bevenni, s azért alatta táborát ütötték: a vidéket beportyázzák, s belőle az eleséget annyira kimeríték, hogy nem voltak képesek magokat hosszason étellel ellátni. Éhséggel küzd ostromló és ostromlott; a tatár zsákmányt remélve, még sem tágított. A benlevőknek már csak annyi lisztjük, hogy belőle egy roppant pogácsát gyurnak. Egy székely asszony elmés ötletre jött: a pogácsát, mely hamuval volt pótolva, a tatároknak felmutatja, elmondja miképp csak takarodjanak el, mert nekik elégséges ételmök vagyon még. S erre a tatárok elhívén a csejt, felszedék sátorfáikat, odahagyák őket, s a székely nép kijöve kínos rejtekéből. (Homoródalmás) – KÖVÁRY, 1853, 118.

13. Néphagyomány szerint egykor a tatár tábor egész ideáig nyomult, de a barlangba húzódott székelyeket biztos védhelyükön megtámadni nem mervén, kiéheztetés által akarták önmegadásra szorítani. Táborát ütött azért a tatár a Mál oldalában; már elfogyott ételme a szegény bennszorultaknak, de el a tatároké is, kik a feldult vidéken nem tudták magukat étellelmezni, midőn egy elmaradt leánynak (vénleány) azon elmés ötlete támadt, hogy a megmaradt kevés lisztet hamuval egybe kevervén óriási perezet gyurt s azt szép pirosan kisütvén, hosszú rúdon felmutatta az éhező tatároknak, kik is látván, hogy azoknak még ételmök van, visszavonultak. Ekként ez elmés ötlet megmenté a szegény ostromoltakat. (Homoródalmás) – ORBÁN, 1868, II, 91.

14. Amikor bėjötték a tatárok, Lövétén vótak, s má sejtötték az almásiak, hogy ide es eljutnak minél hamarabb. Az akkori előjárót – hát én má nem tudom, hogy hogy es hitták, édos fiam, mett ugye apámtó hallottam én es – megölték vót Lövétén.

Hát ugye, ami menthető vót, mindent magokhoz szedtek, a gabonát fel a szekérre, s a tehenököt fogták a szekér eleibe, mett még ló akkó, ejsze nem es vót a faluba. De nem es vót eppen olyan gazdag akkó a falu má gabonába, úgyhogy hátra tudták vinni egészen Kőmezeibe, a barlanghoz. Ott vót egy barlang, vót, a fenét, hát most es ott van, sze eleget jártok tük es hátra, s látom, hogy idegönök es, még most télön es. No, hát akkó oda hátralopakodtak, mire jöttek a tatárok, nem kaptak senkit a faluba, de magok után mindönt felégettek.

Az almásiak bémentek a barlangba. Jaj, azt elfelejtöttem az elébb mondani, hogy má elkészítették vót a búvóhelyt, s körbevették mély sánccal a barlang szádát, hogy könnyen ne lehessen bémenni. Me ugye elé kellett készülnenek, mett híre vót má, hogy a szomszéd falukot irtsák ki.

A gabonákat elásták, s az embörök bémentek a barlangba, s nagy követ henderítettek a barlang szádájához. Hetekig vótak a barlangba, osztán mikó elfogyott az enivaló, egy vénleánnak eszibe jutott, hogy süssön hamuba kenyeret, s azt kinyútotta, s osztán így mentek el a tatárok, mett ugye azt hitték, hogy még sok az enivalójuk az almásiaknak.

Osztán Csala felmászott egy nagy hegyre, hogy nézze meg, tényleg émentek-e, s nagyot kiátott, s lezuhant. Osztán ezt a hegyet a mai napig es Csalatornyának nevezik.

Mondták annak üdejín, hogy ezelőtt sok-sok évvel tényleg erősen nagy hegy vót, ma már ugye nem olyan nagy, mett az üdő eltelt úgy töllünk, mind a természetől.

No, hát mondom, édös fiam, hogy ennyit tudok erről, s ezt es az apámtól hallottam. De látod-e, fiam, hogy én nem es gondoltam vóna, hogy ilyen hírös lesz az almási barlang. Mi a francot tudnak abba a setétségbe nézni, s egy csomó denevér között, vajon fiam? (Homoródalmás) – LANDGRAF, 1998, 152–153. – Nagy István gyűjtése, 1994.

15. Az almási területen vót egy olyan helység, ahol barlang van. És a székelyek oda húzódtak be a barlangba. Hát mindenesetre ott van egy csúcs, Csala tornyának hívták azt a hegycsúcsot. Elég az hozza, hogy a tatárok, törökök, mikor ők vótak az ellenségeink, elég az hozza, hogy oda menekültek be, és várta az ellenség, hogy jöjjenek ki, mert biztos, hogy a székelyek ott étlen meghalnak. Akkor elég az hozza, hogy valami korpából kenyeret süttek, s kidobták az ellenségnek. Mikor az ellenség meglátta, azt mondta, hogy: na most elmehetünk, mer ezeknek van benn élelmük. S így elmentek.

Elég az hozza, hogy ez a Csala nevezetű fiú felment annak a sziklacsúcsnak a tetejére, hogy megnézzze, hogy elmentek-e az ellenségek. Elég az hozza, hogy ahogy körülnézett, megszédült, leesett és szörnyet halt. S ettől a pillanattól a Csala tornyának nevezték el azt a helyet. De most már az idő annyira kezdte enni, hogy az a csúcs örökké porladozik és szűkül, alacsonyodik. Erről az almásiak tudnának nagyon sokat mesélni. (Homoródkarácsonyfalva) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2006.

16. Almáson az egy óriási barlang. Az almásiak oda behúzódtak, s akkor ez a Csala vezér vót a vezérük itt székelységnek, hát ő elment, hogy a királynak jelentést tegyen, hogy sajnos itt betört az ellenség. S amikor a Csala vezér látta, hogy a király elment, akkor erdön-mezőn, ott a hegyeken visszajött ide, s akkor osztán itt elmondta a népnek, hogy sajnos, mi történt. Igen, de a kutyafejű tatárok jöttek, hozták a levelet, hogy IV. Béla azt írta, hogy mindenki maradjon a helybe, ne menjen sehova, művelje, szántson, vessen, arasson, mert a Batu kán jó barátja a királynak, csak mint vendégek vannak itt az országban. De Csaba vezér azt mondta: „Ne jöjjünk ki a barlangból, maradjunk ott – aszongya –, mert ez csak hazugság, ez nem igaz, mert én ott jártam a helyszínen, s megtudtam, hogy a király is elmenekült”. S akkor

aztán úgy is csináltak a tatárok, hogy szántottak, vettek, arattak, s mikor a gabonát betakarították, akkor lemészárolták [a népet].

De itt nem tudták a Székelységben, kivált az Almási-barlang ugye az úgy fent van a szikla oldalában, s azt a bejáratot befalazták, s nem tudták úgy ostromolni. S ott fent van az ablak, s egy ember es onnat a nyíllal tudta löni a tatárokat. S mondták: várjuk meg, amíg elfogy az élelmük! De hát élelem jócskán vót. S akkor aztán a tatárok ugye várták-várták, hogy fogyjon el az élelem, s akkor arra számítottak, hogy akkor osztán megkaparintsák azt a vagyont, amit oda béhordtak, a szép asszonyokat s leányokat pedig elviszik rabszolgának. Elhurcolják. S a férfiakból es, mert akkor adták-vették, mint a kecskét vagy a malacot a piacon az embereket, így vót. S akkor aztán Csala vezér éjszaka úgy azon az ablakon leereszkedett, s a székelyeknek vót – Korondon járt úgye? – egy jó nagy cserépkorsó, s abba darazsakat s mindent beléttettek, s a' le vót kötve, s a kötőre reakötte a fülit, s így megcsavarta, s oda behajította a tatárok közé. S persze azok a darazsak osztán kezdtek szűrni, minden, hát úgy ordítottak a tatárok, hát persze, mert abba a sötétbe azt se tudták, hogy mi lehet. Az olyan fájdalmas! A kecskedarázs az olyan kicsi, s van az a lódarázs, az nagy, Isten őrizz, az halálos is lehet. Mert olyan a helyzet, hogy a méh ugye egyszer megcsípi az embert, s a fullánkja az belézsakad, többet nem. A darázs százsor is megcsípi. Aztán: hój, reggel a fejük úgy megdagadt, hogy bele kellett üljenek a Vargyas vizibe, hogy kicsit lohadjon.

No aztán acsarkodtak, hogy addig el nem mennek, míg egyszer az élelmek el nem fogy az almásiaknak, s akkor hogy ne haljanak éhen, hát akkor inkább kijönnek, s ők aztán akkor tovább elintézik őket. Hát tényleg aztán má úgy elfogyott az élelmük, hogy kezdtek éhezni rendesen. Ugye tanácskoztak, hogy mitévők legyenek, s arra határoztak, hogy tovább ne szenvedjenek, hanem adják meg magukat az ellenségnek, s jöjjenek ki a barlangból. Vót egy szép Ilonka, egy okos leán, s aszondta, hogy:

– Nem – aszongya –, én tudok egy megoldást! Amennyi liszt van, adják ide nekem, hogy süssek egy kenyeret.

S hogy minél nagyobb legyen, még a hamut is odakeverte közéje. Magsütte azt a kenyeret – s ebből, innen származik, hogy van sütnivalója, esze vót, mert nagy kenyeret sütött –, s átalszúrta, s egy rúdra reakötte, s ott az ablakon kinyújtotta a tatároknak. Azok látták azt a nagy taligakerék-kenyeret, aszidték, hogy dicsekednek, hogy mekkora kenyerek van. S biztos, hogy sok élelmük van. S ők meg ugye kancatejet illogattak, s mit, amit kaptak, várták, hogy jöjjenek elé. S aztán fellázadt a hadsereg, s aszondták: hát itt né, mekkora kenyerek van, bolondság, hogy itt tótsük az időt, hát menjünk egyebre, s keressük s raboljuk, hagyjunk ezeknek békét, annyi élelmük van, hogy míg a világ s két nap kitart!

S akkor aztán a tatárok sátorot bontottak s elmentek. S hű, a nép aztán nagyon megörvendett, ki akart jöni. S a Csala vezér aszondta, hogy:

– Nem – aszongya –, nem megyünk ki, csak egyszer én egyedül kimegyek, szétnézek, hogy nem-e csak színlelik, hogy elmentek, s mikor kijövünk, akkor ránk támadnak s lemészárolnak!

Akkor aztán kijött, s barlanggal szemben van egy torony, ilyen sziklatoryony. Na, felmászott arra – de én nem másztam, de akik jártak el, aszongyák, hogy nehéz felmenni, de még lejöni még nehezebb. Az olyan hegyes. S akkor aztán felkapaszkodott oda Csala vezér, s onnat messze ellátott, s ténleg látta, hogy valóban elmentek a mongolok. S akkor örömebe intett, hogy: gyertek ki! – de szegény biztos, hogy az éhségtől s fáradtságtól megszédült, az egyensúlyt elvesztette s leesett. Na aztán akkor azért hívják Csala tornyának, mert ott szegény ugye az életét áldozta, leesett s eltemették. (Homoródalmás) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2007.

17. S akkor ugye van itt az Almási-barlang. S a nép ismét s közbe odame-nekültek, mert nagy a barlang. S elfalazták magukat, s ablak vót, s a tatárok odamentek, s aztán magos létrán kellett felmenni, hát nem tudtak felmenni, mert nem vót. S mind várták, hogy gyűjjenek ki a népek onnan. De nem jöttek ki. Ott két-három hétig is ott vótak. S kitalálták, – mer akkor is a magyarnak esze vót –, hamuból s valamiből olyan kenyérfélit eszeállítottak, megszáritották, s az ablakon kinyújtották. Valami kicsi lisztjük vót, s a val béhúzták – olyan kenyérforma lett belőle –, hogy lássák a tatárok, hogy még maradhatnak, mert nekik van mit egyenek. Közben semmi nem vót már. Megunták, osztán elmöntenek. S így osztán megszabadultak a népek. (Lövéte) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

18. Vargyason hallottam, hogy menekült fel a falu népe oda a barlanghoz, oda az Almási-barlanghoz, s ott befalazták, ott próbálták kieheztetni. S akkor nem vót mit egyenek, de úgyes a maradékból egy nagy lepényt hamuval összevegyitettek, hogy nagy legyen, s úgy kidugták a több napi eheztetés után, hogy még van mit egyenek – s akkor a tatárok elmentek. (Olasztelek) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

19. Én úgy hallottam nagyanyáméktól, hogy oda [Almási-barlang] mentek be, s akkor már elfogyott az utolsó ételmük is, és akkor hamuból, miből sütöttek egy nagy kenyeret, s azt kitették bizonyágtételül, hogy: nekünk még mindig van ennivalónk! S akkor ezzel elmentek. A tatárokkal kapcsolatosan emlegették. (Bardóc) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

20. Már a tatárok is kínlódta-ugye az étellel. S egy öregasszony-e vagy leány, a' kitalálta, hogy süssenek kenyeret. S azok süttek, eszekevertek valamit, s kinyújtották, hogy: né, még mennyi kenyerünk van! S osztán úgy mentek el a tatárok es. Hogy osztán látták, hogy itt még ételmük van. (Nagybacon) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

21. Felmentek a Csudálókőbe a vargyasiak. Vittek fel lisztet s amit tudtak, majorságfélét, s ezt s azt, azt meg kellett enni, az elfogyott. S a tatárok – mikor ott bérendezkedtek, befalaztak s minden – addig keresték itt a vidéket, míg véletlenül reataláltak, hogy hol vannak. S amikor erről meggyőződtek,

az aljba lesátraztak. Kiehöztetni, hogy akkor mindenkit megölni. Akkor ezt csinálták a tatárok. S ott a barlangban mikor esszegyütötték a maradékot, azt megszapóritották egyébbel, akkor azt felszúrták, mikor megsült, egy nagy karóra, két-három ember kitartották a likon. Hogy a tatár nézze. Vissza-vette. Másképp szúrta. Más karóra, más emberek kitartották. A tatár mikor végignezte, bontotta a sátrat, csomagolt s elvonult. Mert ök látták bentrül, hát egyéb dógik sem vót, hogy figyeljék egymást, hogy a tatár es éhezött. Az erdököt kivadászták, s a vezető lovukot utolsó darabig megették. Nem vót mit egyenek. S így osztán mikor ezt belátta, hogy lássák, hogy nekik van mit enni, elvonultak. (Vargyas) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

A barlangból kinyújtott kürtöskalács

22. Van egy árnyék annak az Almási-barlangnak itt Máréfalván. Máriafalva, csak aztán Máriafalvából lett Máréfalva. Ott van a hegyoldalban valami lyuk, ott csinálnak ilyen máréfalvi napokat. Hogy jöttek a tatárok, s ott süttek kürtöskalácsot, s ott mútogatták. Hát ilyen árnyéka ennek az almási dolognak. (Homoródalmás) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2007.

Csala tornya

23. *Csala tornya* fenn magasban egy torony alaku kőszirt. Az Almásról régen kihalt Székely Csala nemzetségről neveztetik. A nép monda szerint a régi üdőben ezen nemzetség egyik tagja erre nagy ügyyel s bajjal fel mászva innen kémlelte volna a Kóborlo Tatárokat, s mint elő örs jelekkel adott hirt a rejtekbe álló székelyeknek, a kiket a tatárok biztos rejtekhelyeikbe meg támadni nem mertek. (Homoródalmás) – PESTY, 1864, Udvarhelyszék, 156.

24. A barlanggal szemben magas sziklaszál tornyosul fel, ezt *Csala tornyának* hívják, egy versben megóvott nép hagyomány szerént azért, hogy a tatár-ostromkor egy Csala nevü bátor székely ezen szikla tetőre felmászva kémlelte a tatár tárbort, és annak minden mozdulatát, innen nézve figyelmeztette társait a tatároknak cselet vető távozásokra, s ujboli visszarohanásokra; innen örködött sorsosainak biztonsága felett. Végre midön az ellen valójában távozott, Csala e jó hirt oly heves mozdulatok közt tudatta társaival, hogy a mint a vers mondja:

Akkor lába alól a kő omladoza,
Nyakra före esvén halállal áldoza.

De a közjóért magát feláldozott Csala nevét a nép megvédte a feledékenységétől, mert a szikla, honnan hű öre lezuhant, most is *Csala tornyának*

hivatik, s élettörténetét bármelyik pásztor el tudja regélni. (Homoródalmás) – ORBÁN, 1868, I, 91.

25. Itt a barlang nyílásával átellenben áll magában egy karcsú szikla-torony: *Csala-tornya* a neve. Mikor a barlangba szorult népnek az élelmiszere elfogyott s éhhálál fenyegette, egy Csala nevű vitéz vállalkozott, hogy fölmegy a szikla-toronyra s onnét szétnéz, vajon ott ólálkodnak-e még a tatárok. Fölmént Csala vitéz a torony tetejére, széttekintett és sehol nem látván tatárt, nagy örömeben a barlang felé fordult, hogy jelentse az örvendetes hirt. De a hirtelen fordulás vesztét okozta: leszédült a torony tetejéről s nyomban meghalt. (Homoródalmás) – AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA IRÁSBAN ÉS KÉPBEN, XX, 1901, 340.

26. Az Almási-barlang arról híres, hogy valamikor ott bújtak el a barlangban a környező emberek. S vót egy Csala nevezetű, aki azon a sziklán figyelte a közeledő ellenséget, tehát a tatárokat, és az azért Csala tornya. (Homoródkarácsonyfalva) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2007.

27. Nekünk aszondták, hogy valami Csala nevezetű felmászott a toronyra, hogy nézze meg a tatárokat, hogy elmentek-e, s a toronyból leesett, mint-ha így hallottam vóna. (Homoródalmás) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2008.

28. A barlanggal szembe van a Csala tornya, egy magos torony. S oda le lehet látni, a falu felé. S oda felment a falu vezére, Csala vezér, s akkor hogy látta, hogy elmentek a tatárok, örömebe kiáltotta, s onnan leesett. (Olasztelek) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

29. Az Almási-barlanghoz voltak bemenekülve az erdővidéki nép, vagy a túlsó falukból, és van egy Csala tornya nevezetű hegy. Onnant állítólag egy Csala nevezetű fiú esett le akkor, mikor ő kiállott, s nézte, hogy elmentek-e a tatárok, és talán akkor zuhant le, mikor mondta, hogy most már ki lehet jönni. (Barót) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

30. A Csala tornya alatt van a Lócsűr, ahol a marhákat tartották. S akkor Csala vitéz felment a tetejére, hogy nézze meg, hogy a tatárok Vargyas felől nem jönnek-e, s osztán örömebe, hogy nem jöttek, hát megtántorodott, s lezúgott. Az egy magos sziklacsúcs, annak a tetejéről nézett, mert onnan messze lehetett látni. Osztán azért híják Csalatornyának. (Nagybacon) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

31. Hát az öröm biztos nagy lehetett, de valaki elkiáltotta: „Hátha a tatár es játszódik! Bécsap a tatár!” Akkor jött a hideg víz a nyakikba, megijedtek: micsináljanak, hova legyenek? Mit tegyenek? Csala vezér oldotta meg a dógot. Aszondta: egy kötélén eresszék le – meg es történt –, ő megnézi,

megkeresi, hova bújtak meg. Hát ott lefelé a völgyön, a szurdokba, ott lefelé ott nem tud lóval elbújni, nem találta meg őket sehun, lejött végig. Akkor visszament, s akkor felfelé ment Almás felé. És a Merke-tetőről, az egy hátulsó hegy vót, onnat hátulról meg tudta mászni a barlangnál levő széles sziklát, s annak a tetejéről látta meg, hogy már messze lenn járnak és már mennek. Én ott azt próbáltam kifaragni, amikor elkiáltotta, hogy: „Ki lehet jöni, elmentek!” A lába megcsúszott, lezuhant és szörnyet halt. Azután viseli az ő nevit a Csala tornya. De az a toronyszikla mészke az egész, az meg bomlik. Hát hatalmas kőtömbök vannak lehullva oda a patakba, oda az aljába, az mind a tetejéből jött le, mert most nem olyan magos, mint akkor, de jó magos az most es. (Vargyas) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

Az erdélyi szászok eredethagyománya

32. Voltak ugyanis olyanok, akik Ariadne (sőt inkább az élet) fonalával tették ki magukat a próbálkozás veszélyének, s a belső részeken folyó vizet is megkóstolták, de mégsem érték el ennek a föld alatti útnak a végét [Homoródalmási-barlang], amely egyszer tágasabb barlangokon, máskor alig járható nyílásokon halad keresztül. Mások hosszas tévelygések után is alig vergődtek a napvilágra. Ezért született meg egy mese az innen a föld belseje alatt nemcsak Csíkszékbe, hanem az alsó-szászországi Hamelnbe vezető útról, amelyen át a szászok csodálatos utazással Erdélybe jöttek. (Homoród mente) – BENKŐ, 1999, II, 25–26. – 1778.

33. Némethonban, Hamela városát régi századokban egyszerre meglepte egy polczegér (patkány) tábor. A fegyvertelen ellenség roppant pusztításokat vitt végbe a város éléstáraiban. Mindent elkövetett a jámbor polgárság elűzésére, kipusztítására; de teljességgel nem sikerült.

Ily elkeseredésökben egy férfi jelenik meg köztök, ki megértvén szomoru helyzetüket, azon ajánlatot teszi, mikép jó fizetésért el fogná pusztítani. A város kapott rajta; de az idegen mert észrevette, hogy mindent kérhet, felette nagy árt szabott. Azonban a mit kért, kevés alku után megígérték. A város kíváncsian várta, mint fog nagy vállalatához. S igen meglepve érzék magokat, midőn a férfi előáll, bűvös sipat vesz elő, megfujja, rajta indulót kezd. A nép várta mi lesz belőle. Egyszer csak az egész városban mintha toborzás folyana, az egerek az utszákra kezdenek kitánczolni s el a bűvész körébe, ki sípjával meg nem szünt őket mulattatni.

Ekkor megindult a város mellett folyó Visurgis felé, a had tánczolvá követte őt, melynek apraja nagyja ugy el volt bájoltatva, hogy mind egyig betánczoltak a folyóba, hol sírjokat lelék.

Egér nem volt, vándorló természetöknél fogva tovább mentek, vagy a bűvész vitte el, az reánk nézve mindegy. De elég hogy a fogadás teljesítve lön, s az idegen előállt jutalomért. A jámbor hamelai lakosok nem birtak elég

bőkezűséggel, előbb megtagadták ígéretöket; s midőn folytonosan követelné, kineveték, hogyan kívánhat oly csekély sípolásért valami jutalmat. A bűvésznak a kinevetés igen keserű köszönet volt. Elmondá, mikép ő művészetit s nem fáradtságát kívánja tekintetbe vétetni, s roppant hasznot, mit esze által előidézett. Nem használt semmit. Jól van hát – szolt a bűvész – megboszulom én hát magamat. A lakosok kétségbe hozák boszuját tudományostól: feltette tehát magában, a legkeserűbben éreztetni sípjának erejét.

Eltűnik darab ideig, mikor nem is gondolnák ismét megjelenik Hamelában. Vasárnap volt, a vallásos nép épen templomoza. Új sípot vesz elő, s miként egykor a polczegerek, ugy most a gyermekek négy évestől fel husz évesig önkéntelen mozgásba jöttek. Bejár minden utcát, felszed minden gyermeket: s a felgyült gyermek tábor előtt kiindul a városból; de nem a folyó felé most, hanem a közelben eső Koppenbergre. A gyermekek utána, felviszi a hegyre, sípján játszodva bemerül a hegy mély barlangjába, s a gyermekek egyig követték őt. Ugy, hogy midőn az apák szülők a templomból kijöttek, alig maradt a városban, ki hült nyomra vezesse az elrabolt gyermekeknek.

Ekkor ismerték el, mi nagyot vesztenek szükmarkuságokért; de késő volt már a bánat, mert a gyermekeknek híre is elveszett. Földalatti barlangok üregein keresztül ugy elvitte őket, hogy Erdélybe jutának. Végre itt e Kőjukon kihozta őket, s kik hosszas vándorlásokban már fel is nőttek volt, telepítette ide; s ezek maradékai a mai erdélyi szászok. (Homoród mente) – KÖVÁRY, 1853, 119–120.

34. De késő volt már a bánat, mert a gyermekeknek híre is elveszett. Földalatti barlangok üregein keresztül, ugy elvitte őket [a bűvész], hogy Erdélyig jövének. Végre itt az almási kő-lyukon kihozta őket, s kik hosszas vándorlásokban, már fel is nőttek volt, letelepítette ide; s ezek maradékai a mai szászok. (Homoród mente) – KÖVÁRY, 1857, 129.

35. Kőlik. (...) Régebben találtattak őslényi Csontok lándsa és Fegyver töredékek, a mit a rege szerint hajdan ezen Kőlikon keresztül Hamella Városából Erdélybe jött Szászok nem hullattak el, ugy az ott járó kelő Székelyeknek kellett ott hagyni. (Homoródalmás) – PESTY, 1864, Udvarhelyszék, 157.

A Homoródalmási-barlang járatai

36. Fekete János 1835-ben szállott ki a barlanghoz, mert azt hallotta, hogy azon át „Gyergyóig lehet búni”. (Homoródalmás) – BÁNYAI, 1936, 26.

37. A szük hegyvölut, melyet ekként a Nagymál és az Erős bércfalazata képez, egy rohanó hegyi folyam tölti be, ez a Vargyas vize, mely egy helyen

a mindenütt útját álló sziklák alatt eltűnik s a hegy tulsó oldalán tör újra elé egy szikla-hasadékból. A barlangnak e patak föld alatti folyásával összekötetésbe kell lenni, mert a hagyomány szerint az ostromlott székelyek e patakon szökdöstek ki élelmi szerekért. (Homoródalmás) – JÓKAI, 1854, 108.

38. A nép oly hosszúnak hiszi e barlangot, hogy tulsó kijáratát Csikba helyezi. (Homoródalmás) – ORBÁN, 1868, I, 90.

39. Az Almási-barlang több kilométer és több falut érint, és vannak olyan hézagok, hogy úgy kell átmászni a következő folyosóba. (Barót) – BOSNYÁK, 2001, 216. – Bosnyák Sándor gyűjtése, 1994.

40. Itt hallatszanak csodálatos hangok, mintha a földfeletti kutyák ugatása és kakas-kukorikolás hallatszanék ide alá, mit a föld alatt elzúgó patak tombolása s a bakdenevérek viaskodása okoz, mely érzékesalódás azt hiteti el a lakókkal, hogy e helyen a csiki kutyák és kakasok szavát lehet már hallani. (Homoródalmás) – JÓKAI, 1854, 105.

41. Azt mondták, hogy a barlangba addig el lehet menni, hogy Csikba a kakasszó hallik. Úgy bé lehet menni a barlangba. De ejsze csak olyan beszéd. (Homoródalmás) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2008.

Attila hagyatéka

42. Elmondok valamit, amit édesapám mondott el. Lehet, neked nem mondta senki. S ez beleillik ebbe a könyvedbe. Moszkva, 1951. Én harmadéves, Irénke elsőéves. S megkértem a kezét tavasszal, s akkor megírtuk a levelet haza, hogy eljegyezzük egymást, s nyáron össze akarunk házasodni. Édesapámnak Barótra, édesanyámnak – ő elvált – Kolozsvárra, s Irénke is a szüleinek Kolozsvárra megírta, hogy eljegyeztük egymást s nyáron össze akarunk házasodni. Irénkének az édesanyja írt levelet, hogy „te nagy lány voltál, mindig megbíztam benned, s ha te jól választottál, mi egyetértünk a házassággal”. Édesanyám visszaírta: jól gondoljam meg – az anyai önzés – még várhatnék, mert az egyetemet még nem végeztem el, végezzem el az egyetemet. Mit ír az öreg Kászoni? Két háborúban járt és kétszer volt hadifogságban is édesapám. Azt írta nekem, hogy azt kívánja, hogy a vargyasi barlangban el van téve Attila idejéből szalonna, nagy tábla szalonnának. S Attila azért tette oda, hogy azé a fiatal házaspáré legyen, aki élteben sose veszekszik. Ő beleegyezik a mi házasságunkba. „És azt kívánom nektek, Zolti és Irénke, hogy a szalonna legyen a tiétek!” Én ezt elmondtam így esküvők alkalmával, engem örjögve megtapsoltak mindenütt, mert mindenki tudja, hogy a szalonna azért van ott, mert minden házaspár előbb-utóbb összeveszekszik. (Barót) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2009.

A Dárius kincse

43. Kincskeresők máig is kutatják azt a nagy vasajtót, melyet Ugrom Ábrahám készített a Dárius kincsei fölé, s melyet leánya ismét elrejté, hogy a sok kincs meg ne rontsa, meg ne vesztesse a székely nép jó erkölcsét. Egyszer rá is akadt már a vasajtóra egy fürkésző, de nem bírta levetni nagy lakatjait, s míg haza ment segítségért, s mire visszajött újra, úgy eltűnt az előle ismét, hogy soha sem bírt ráakadni. (Homoródalmás) – Jókai Mór úti levele 1853-ból. Közli: VITA, 1975, 64.

44. Az almási barlang a hagyomány szerint a háborús időkben s különösen a tatárjáráskor menedékhelyül szolgált a környék lakosainak. A nép mindenféle mondákat tud róla regélni. Dárius kincseit is ott véli rejteni. (Homoródalmás) – HUNFALVY, 1864, III, 112.

45. E barlanghoz [Homoródalmási-barlang] sok regét köt a néphit. Dáriusnak elrejtett kincsét is itten keresi; e barlang titkos meneteit tündérekkel s törpékkel népesíti s a hamelaikon boszut álló bűvész sipjával elcsalt gyermekeit föld alatti utakon egész idáig hozza, kik aztán az erdélyi szászok elődeiként települnek le. (Homoród mente) – ORBÁN, 1868, I, 91.

Idegen kincsszerzők

46. Mások az Erdélyben annyit vadászott Dárius kincsét benne hiszik rejteni. S azon monda él e tájon, mikép egykor Magyarhonból három lóhátos jelent meg, ott találtak egy juhászt, kérék tartaná lovukat, míg az üregből visszatérnek. A juhász vonakodott, útasaink lovukat megköték és bementek; s mikor visszatértek, juhászunk megbánta barátságatlanságát, mert három zsák aranynyal tértek meg. Kincskeresőink más évben is eljöttek; ekkor bezzeg a juhász lovukat szívesen megtartá, s oly ajándékot kapott, hogy még unokája is gazdag lett általa. Azért úgy hiszik, hogy a kincs nagy része maig is ott van, s vasajtaja most is minden pünkösöd másod napja éjfélen megnyílik, két óráig nyitva marad, s akkor ujra nagy zaj között egy évre becsapodik. (Homoródalmás) – KÖVÁRY, 1853, 118.

47. Vezetőink egyike most is tudott e patakról [Vargyas-patak] regéket. Szerinte e hegy legrejtettebb üregeiben ismeretlen emberek laknak, kik sajátzerű csónakokon béveznak a hegy oldalán s a másikon járnak el; ott tanyázó pásztorok többször meglepték őket, a mint ki- és bejártak. Sokszor a kifolyó víz egészen zavaros és szenes: mintha valamit mosnának benne, pedig máskor kristálytisztá. Odaben tehát kétségtelenül kincseket ásnak. Mert tudni kell, hogy a székelyek e barlangban hiszik elrejtve *Darius kincseit*, s akárhányszor van, ki megesküszik rá, hogy ismerte azt az öreg embert,

a ki egyszer egy nagy vasajtóra akadt a barlang egyik üregében, de lakatját nem bírta levenni s a hogy visszatért segítséget hozni, nem talált a vasajtóra többé. (Homoródalmás) – JÓKAI, 1854, 103–104.

A kincs őrzői

48. A barlangba régen voltak rejtélyes utak, amit a nép nem nagyon ismert. Egyszer odataláltak, ahol egy vasajtó volt. Ez a vasajtó minden tízedik évben megnyílik, csak az a baj, senki sem tudja, mennyi ideig. Azt mondják, az ajtó mögött rengeteg kincs van, amit egy fehér ősz hajú öregember őriz. Sokan megpróbáltak bemenni, de nem tért vissza senki, mert az ajtó bezáródott, s nem tudtak kijönni. Csak a csontvázukat találták. (Vargyas) – Balla Tamás kéziratos gyűjtése, 1973.

A törpék lányomai

49. Volt egy öregember, almási születésű. Beszélte, hogy a barlangban [Homoródalmási-barlang] valamikor törpék laktak. Ők megfigyelték ott a barlangbeli törpéket, de nappal nem lehet megfigyelni. Szép seprút vittek a barlang szájánál ott egy palató van. Azt seprűvel nappal megseperték, másnap reggel korán mentek, hogy nő, lássák, hogy nyomok lesznek-e. Ilyen apró lábnyomok, mint három-négy éves gyermekeknek a nyomai látszottak a homokban. De azt ők figyelték azután még egy hétig es, de a törpéket sohasem tudták meglátni. Ő Csíki Jánostól hallotta, akkor ő húsz éves lehetett. (Vargyas) – EA 24519/5. – Gazda Klára gyűjtése, 1972.

A Homoródalmási-barlang tünderei

50. Egy falu – Homoródalmás –, amelyen áthaladtunk, egyike a legnagyobb és legvirágzóbb településeknek, amellyel erdélyi utunk során találkoztunk. A település elhelyezkedéséből ítélve azt gondolta volna az ember, hogy itt egészségesen lehet élni: a körülötte fekvő vidék rendkívül gazdag termést ad és olyan benyomást kelt, mintha egy kertet látnánk. A lakosai látványosan vagyonosak, ugyanis nagy és tágas házaik vannak, mindazonáltal a kolera e faluban erőteljesebben tombolt, mint azokon a vidékeken, ahol már jártunk. Úgy tűnt, hogy egy új temetőt is megnyitottak, amelyben számos frissen kiásott sírgödör tátongott.

Amint elhagytuk a falut, váratlanul egy olyan, babonaságra utaló, jelet pillantottunk meg, amire nem is gondoltunk volna ott, ahol egyébként a közoktatás a nép körében széleskörűen elterjedt. E jelenség egy kis darab durva vászonból kivágott nadrágforma rongydarab volt, amit az út mellett

egy fára akasztottak fel, és amely annak mindkét oldalán lelógott. A helyi lakosok körében az a hír járja, hogy a Homoródalmási-barlangba – amelyet éppen felkeresni készültünk – két mezítelen tündér van bezárva, akik ott sírnak és jajgatnak szomorúságukban, mert nem tudnak onnét kiszabadulni. Azt mesélik, hogy a tündérek sírása gyakran hallható, amikor az almási sötét völgy felől vadul fúj a szél. Másrészt azt is beszélik, hogy az ott fogva tartott tündérek figyelmeztették őket, hogy a helybeli parasztnak tehetnek a kolera megjelenéséért. Ezért egy általánosan elterjedt szokás szerint a tündérek kiengesztelésére a helybeliek ruhákat ajánlanak fel, s ez okból akasztanak ki a falu egyik végére nadrágot, míg a másik végén hasonló módon egy inget, abból a célból, hogy a tündérek ezáltal szabadon járhasanak ki a barlangból. Ennyit tudtam meg erről helybeli kalauzunktól, azonban még mindig nem vagyok biztos abban, hogy amit hallottam, megfelelt-e a valóságnak, ugyanis az illető azt bizonygatta, hogy tudja, hogy mindez lehetetlen és ő maga sem hisz az efféle babonákban, mindezt csak azért mondta el, hogy kielégítse a kíváncsiságomat. (Homoródalmás) – PAGET, 1850, II, 198.)

51. A néphagyomány sok talányost kötött e barlanghoz. Sokáig azon hiedelem élt a nép között, hogy tündérek lakják. Hinni szeretnék, hogy midőn e táj vad szele, a Nemere fu: e tündér fázik s ezért dühöng. Egy pestis alkalmával, mikor e tájon megszűnni nem akarna, a népet azon babonára hozta egy nő, mintha azt a benn didergő tündér idézte volna elő, honnan a nép ingeket tett le a barlang szájához. A pestis elszűnt, s igénylék, mikép a talány megfejtése szüntette volna el. (Homoródalmás) – KÖVÁRY, 1853, 117–118.

52. Eljöttek a vadászok, hogy menjek el másodmagammal hajtani. Kierültünk a Faragványos-oldalra. Adtak egy kutyát, hogy hajtsak vaddisznót. Megyek az Almási-barlangba. Vannak helyek, ahol felállva, s vannak, ahol csak hason lehet menni. Én nyírfakérget gyűjtöttem meg, s azzal mentem. Hát egyszer a kutya ugat. Hát látom, hogy egy nagy tó van előttem, s ott akkora tündérek, mint a fél karom, a tóból kijöttek. A tündérek mind azt kiáltották:

– Bábeleki, bábeleki!

S jöttek felé, s én csak hőköltem. Szerencsém volt, hogy a lábik kicsike vót, s az enyém hosszú. (Vargyas) – SERES, 1981, 194. – Seres András gyűjtése, 1972. E mondát lásd még ugyancsak e vargyasi adatközlő által elmondva: EA 24519/5. – Gazda Klára gyűjtése, 1972.

A majomemberek

53. A nyolczadik terem [a Homoródalmási-barlangban] feltárulva előttünk; ennek poros padlatán halom csontok vannak lerakva, ó-világi ismeret-

len állatok agyaras állkapcsai, roppant medvefők s különösen egy gömbölyű halomban olyszerű csontok mint az emberekéi, csak sokkal kisebb arányuak. A néphit azt tartja afelől, hogy a barlangot troglodythok lakják, vagy mint Almáson nevezik, majomemberek, kik ott élnek, szaporodnak, leskelődnek, odvaik mélyéből, s ha emberek közeledését veszik észre, hirtelen elbújnak ismét, lábaik nyomát ott látni a porondon, mintha apró gyermekek jártak volna lábujjhegyen. Évek előtt, a monda szerint, egy almási székely ember lesett az apró lényekre, s egyet elfogott közülök, azt hazavitte, magához szoktatta, a kisedek alak hasonlított valami szőrtelen majomhoz, durva kérgű bőrrel és nagy fülekkel, s annyira megszokta már a falut, hogy ma egyik, holnap másik háznál ebédelt, míg egy éjszaka társai érte jöttek s magukkal vitték. (Homoródalmás) – Jókai Mór útleírása 1853-ból. Közli: VITA, 1975, 61.

Az ördögök által meghurcolt ember

54. Még mondtak olyant, hogy vót a gonosz lélek, aki valakit elvitt. Tehát hogy ha nem mondta, hogy: „Édes Jóisten, segíts meg!” – el is vitte. Vót olyan, hogy Almáson ott a kaszáló, ahol vót, ott pajtás helyek vótak. S aztán vót olyan, hogy ugye minden nap addig nem es ettek, az egyszer a tehenyinek enni adott. S szénát vetett a szénatartóba, s ahogy a könyöklőn be akarta dugni a tehenyöknek, hát egy fekete kutya megjelent, s támadt. S ő eleget a vasvillával, hogy védje magát, de csak támadta. S akkor osztán megjelent ugye a gonosz lélek, s akkor mondta, hogy:

– Édes Jóistenem, ne hagyj el!

S akkor ott tért magához, ott egészen, ahol van a barlang, ahogy a Vargyas folyik, ott a hegy tetején tért magához. (Homoródalmás) – Magyar Zoltán gyűjtése, 2007.

IRODALOM

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ÍRÁSBAN ÉS KÉPBEN XX.

1901 Budapest, Magyar Királyi Államnyomda.

BAKÓ Piroska

É. n. Népköltemények. (Kézirat.) *Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archivuma* 13165.

BÁNYAI János

1936 A Székelyföld legnagyobb barlangjának térképe 100 évvel ezelőtt jelent meg. *Székelység*, 5–6, 26.

BENEDEK Elek

1894–1896 *Magyar mese- és mondavilág*. I–V. Budapest, Athenaeum Kiadó.

- 1926 *Erdélyi népmondák*. Kolozsvár, Minerva Kiadó.
 1956 *A jégpáncélos vitéz*. H. n., Ifjúsági Könyvkiadó.
- BENKŐ József
 1999 *Transsylvania specialis* I–II. Ford., bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi SZABÓ György. Bukarest – Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.
- BIHARI Anna
 1980 *Magyar hiedelemmonda katalógus. A Catalogue of Hungarian Folk Belief Legends*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoportja. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 6.)
- BIRÓ Katalin
 1994 Mondák. (Kézirat.) *Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma* 26310.
- BOD Péter
 1984 Nemes Bardúcz székről... SZABÓ György: Bod Péter ismeretlen feljegyzései Bardócszékről. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 157–162.
- BOSNYÁK Sándor
 2001 *1100 történeti monda*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete. (Folklór Archívum 21.)
- DE GERANDO
 1845 *La Transylvania et ses habitants*. I–II. Paris.
- DÉNES István
 2002 *Székelyföldi barlangvilág*. Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó.
- DÖMÖTÖR Ákos
 1992 *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete (Folklór Archívum 19.)
- FARAGÓ József
 1979 A hamelni patkánybűvölő háromszéki meséje. *Művelődés*, 3, 27–29.
- FARAGÓ József – HÁLA József
 2000 Homoród menti „pástilusok”. In: CSEKE Péter – HÁLA József (szerk.): *A Homoród füzes partján. Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. 329–362. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.
- GÁLL Judit
 1996 Homoródalmás földrajzi nevei. (Kézirat.) *Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma* 27537.
- GERÉD Gábor
 1988 Simon Benedek mesei világa. (Kézirat.) *Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma* 24964.
 2000 Simon Benedek, Recsenyéd mesemondója. In: CSEKE Péter – HÁLA József (szerk.): *A Homoród füzes partján. Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. 264–268. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó.

- GUNDA Béla
1945 A felmentő méhrajról szóló erdélyi mondák. *Erdélyi Múzeum*, 234–235.
- GYÖRGY Lajos
1934 *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Budapest, Studium Kiadó.
- HANKÓ Vilmos
1896 *Székelyföld*. Budapest.
- HUNFALVY János
1856–1860–1864 *Magyarország és Erdély*. I–III. Darmsadt.
- JÁNOSFALVI SÁNDOR István
1942 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* I–II. (Sajtó alá rendezte Benczédi Pál.) Kolozsvár, Minerva Kiadó. (Erdélyi Ritkaságok 7–8.)
- JÓKAI Mór
1854 A Homoródalmási barlang Erdélyben. In: *Vahot Imre Nagy Képes Naptára 1855-re*. 103–106. Pest.
- KEMÉNY József gr.
1830 Hamela Várossa' elveszett gyermekeiről, – és az Erdélyi Szászok' abbéli eredetéről való Mesének rövid Litteraturája. *Tudományos Gyűjtemény*, VII, 85–92.
- KÖVÁRY László
1842 *Székelyhonról*. Kolozsvártt.
1853 *Erdély földje ritkaságai*. Kolozsvár.
1857 *Száz történeti rege*. Kolozsvár.
- LANDGRAF Ildikó (szerk.)
1998 „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” *Magyar történeti mondák*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.
- MAGYAR Zoltán
1998 *Szent László a magyar néphagyományban*. Budapest, Osiris Kiadó.
2003 *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Budapest, Balassi Kiadó. (Magyar Népköltészet Tára III.)
2004 *Kalotaszegi népmondák*. Budapest, Balassi Kiadó. (Magyar Népköltészet Tára V.)
2009a *Szilágysági dekameron. Szilágysámsoni tréfás népi elbeszélések*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
2009b *Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyománya*. Budapest, Balassi Kiadó. (Magyar Népköltészet Tára IX.)
2011 *Erdővidéki népmondák*. Barót, Tortoma Kiadó.
- MAROSVÁSÁRHELYI Gergely
1623 *Világ kezdetitől fogva...* Cassan.
- MÜLLER, Friedrich
1885 *Siebenbürgische Sagen*. Wien – Hermannstadt.

- ORBÁN Balázs
1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. I–VI. Pest–Budapest.
- PAGET, John
1839 *Hungary and Transylvania*. I–II. London.
1850 *Hungary and Transylvania*. I–II. Philadelphia, Lea & Blanchard.
- PESTY Frigyes
1864 Pesty Frigyes kéziratos helynévtára 1864-ből. *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára* Fol. Hung. 1114.
- RÁDULY János
1994 Az 1873. évi kolerajárvány emlékezete Kibédén. In: Kós Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. 307–318. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- PETZOLDT, Leander
1970 *Deutsche Volkssagen*. München.
- SERES András
1981 Erdők, vizek csodás lényei Háromszéken és a környező vidékeken. In: Kós Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. 185–196. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- THOMPSON, Stith
1955–1958 *Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*. I–VI. Bloomington, Indiana University Press.
- VAHOT Imre (szerk.)
1853–1854 *Magyarország és Erdély képekben* I–II. Pest.
- VITA Zsigmond
1975 *Jókai Erdélyben*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- VÖÖ Gabriella
1992 Természet – mitológia – kulturális szimbólum. (A Tordai-hasadék mitológiája.) *Ethnographia*, 103, 3–4, 177–206.
- WLISLOCKI Henrik
1894 Fákra aggatott fogadalmi rongyok a magyar néphitben. *Ethnographia*, V, 5, 320–326.

LEGENDS ABOUT THE CAVE IN HOMORÓDALMÁS (*MEREȘTI*)

The article attempts to give an overview about the ethnographic traditions related to a special natural phenomenon in Ținutul Secuiesc (Romania), namely, the cave in Homoródalmás (*Merești*).

In his analysis the author on the basis of related sources of the past two and a half centuries and his own recent collections tries to summarise all those folklore texts (dominantly legends) that in a way reflect this geological rarity generally known in the region. Beyond creating a thorough register of texts, the aim of the author is to point out the transmission and historical layers of folklore texts. The author also discusses in what way and to what extent elite culture and scientific works as well as popular culture influenced oral transmission of the region. He also seeks answer for a fundamental problem of legend research, i.e. when and to what extent this impact can be claimed as actually existing, what the interrelatedness of oral culture and written cultural elements is like, which cultural layer had a primary effect, and in general which cultural layer was dominant on the basis of the present case study.

The author emphasises that although the geographical site under survey is more or less generally known not only in Ținutul Secuiesc, but also in the whole Hungarian speaking language territory due to articles of touristic and geographic relevance published in the 19–20th centuries, yet the related folklore texts (in contrast to the crevice in Turda) inspired the birth of legends only in the direct micro-region of the cave. The folklore texts published at the end of the article (53 legends) support this conclusion.